

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

ZAKLJUČNA STROKOVNA NALOGA VISOKE POSLOVNE ŠOLE

**ŽENSKE IN ZAPOSLOVANJE NA SLOVENSKIH TLEH ZADNJIH
STO LET**

Ljubljana, junij 2016

MARINA VLADIĆ

IZJAVA O AVTORSTVU

Podpisana Marina Vladić, študentka Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, avtorica predloženega dela z naslovom *Ženske in zaposlovanje na slovenskih tleh zadnjih sto let*, pripravljenega v sodelovanju s svetovalcem dr. Zarjanom Fabjančičem,

IZJAVLJAM

1. da sem predloženo delo pripravil/-a samostojno;
2. da je tiskana oblika predloženega dela istovetna njegovi elektronski obliki;
3. da je besedilo predloženega dela jezikovno korektno in tehnično pripravljeno v skladu z Navodili za izdelavo zaključnih nalog Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, kar pomeni, da sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oziroma avtoric, ki jih uporabljam oziroma navajam v besedilu, citirana oziroma povzeta v skladu z Navodili za izdelavo zaključnih nalog Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani;
4. da se zavedam, da je plagiatstvo – predstavljanje tujih del (v pisni ali grafični obliki) kot mojih lastnih – kaznivo po Kazenskem zakoniku Republike Slovenije;
5. da se zavedam posledic, ki bi jih na osnovi predloženega dela dokazano plagiatstvo lahko predstavljalo za moj status na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani v skladu z relevantnim pravilnikom;
6. da sem pridobil/-a vsa potrebna dovoljenja za uporabo podatkov in avtorskih del v predloženem delu in jih v njem jasno označil/-a;
7. da sem pri pripravi predloženega dela ravnal/-a v skladu z etičnimi načeli in, kjer je to potrebno, za raziskavo pridobil/-a soglasje etične komisije;
8. da soglašam, da se elektronska oblika predloženega dela uporabi za preverjanje podobnosti vsebine z drugimi deli s programsko opremo za preverjanje podobnosti vsebine, ki je povezana s študijskim informacijskim sistemom članice;
9. da na Univerzo v Ljubljani neodplačno, neizključno, prostorsko in časovno neomejeno prenašam pravico shranitve predloženega dela v elektronski obliki, pravico reproduciranja ter pravico dajanja predloženega dela na voljo javnosti na svetovnem spletu preko Repozitorija Univerze v Ljubljani;
10. da hkrati z objavo predloženega dela dovoljujem objavo svojih osebnih podatkov, ki so navedeni v njem in v tej izjavi.

V Ljubljani, dne _____

Podpis študentke: _____

KAZALO

UVOD	1
1 INDUSTRIALIZACIJA	1
1.1 Plače, feminiziranje poklicev, temeljna delitev del in poklicev po spolu	2
2 INDUSTRIALIZACIJA SLOVENIJE	3
2.1 Pridobitnost žensk	4
2.1.1 Poklicni razred A, kmetijstvo	5
2.1.2 Poklicni razred B, industrija, obrt	7
2.1.3 Poklicni razred C, trgovina in promet.....	9
2.1.4 Poklicni razred D	11
3 ŽENSKÉ V SOCIALIZMU (1945–1953), ŽENSKA V SOCIALIZMU NAJ BO ZAPOSLENA	13
3.1 Dejavniki, ki so vpilivali na zaposlovanje žensk	13
3.1.1 Politične zahteve, potrebe gospodarstva in interesi žensk	13
3.1.2 Izobrazba.....	14
3.1.3 Plače.....	14
3.2 Kolikšno je bilo število zaposlenih žensk in kakšne poklice so opravljale?	15
4 POLOŽAJ ŽENSK NA TRGU DELOVNE SILE V SLOVENIJI V DEVETDESETIH	17
4.1 Poklicna segregacija.....	19
4.1.1 Horizontalna segregacija.....	19
4.1.2 Vertikalna segregacija.....	19
5 ŽENSKÉ NA TRGU DELA DANES, VPLIV KRIZE NA TRG DELOVNE SILE	20
5.1 Plače in plačna vrzel med spoloma	21
5.2 Brezposelnost	22
5.3 Udeležba žensk pri političnem odločanju	22
5.4 Udeležba žensk pri odločanju v upravi, pravosodju in gospodarstvu	23
5.5 Neplačano delo.....	25
SKLEP	26
LITERATURA IN VIRI	27

UVOD

Pravice žensk in predvsem enakopravnost spolov sta še vedno zelo aktualni temi, saj lahko problematiko oziroma vprašanja, ki se nanju nanašajo, danes slišimo in spremljamo skoraj na vseh področjih javnega življenja. Pravzaprav je ta tematika danes, v obdobju krize, mogoče še bolj aktualna kot pred petimi leti, torej pred krizo. Nekateri v javnem prostoru gredo celo tako daleč, da trdijo, da v enakosti spolov kot družba svetovno nazadujemo, da drsimo nazaj v preteklost.

V preteklosti je veljalo prepričanje, da so ženske manj vredne in manj sposobne kot moški, da se lahko družbeno uveljavljajo le na področju gospodinjstva in družine.

Podrejen položaj žensk so utrjevali prevladujoči lastninski odnosi, pravne norme, moralna pravila in cerkvena ideologija (Jogan et al., 1986).

V diplomskem delu želim ugotoviti, ali v enakosti spolov res nazadujemo in kaj temu botruje, kako je bilo z enakostjo spolov v preteklosti in zakaj so se zgodili določeni procesi, kot je emancipacija žensk.

Cilj diplomskega dela je raziskati, kako je bilo z zaposlovanjem žensk, pravicami in družbenim statusom žensk v preteklosti in kakšna je njihova medsebojna povezava ter na podlagi tega raziskati in opredeliti vpliv ekonomsko političnega sistema na položaj žensk.

V grobem lahko rečemo, da je diplomsko delo razdeljeno na dva dela. V prvem delu predstavim status in zaposlovanje žensk po kronološkem zaporedju, v drugem delu pa se osredotočim predvsem na geografsko področje Slovenije in tukajšnji status žensk in njihovo udejstvovanje na trgu dela.

1 INDUSTRIALIZACIJA

Industrijska revolucija v Angliji se je začela okoli leta 1750 in se končala okoli leta 1850, v tem času je polovica prebivalstva živela v urbanih središčih. Industrializacija je vplivala tako na položaj moškega kot na položaj ženske, moškimi se je odprl svet zunaj doma, povečal se je razpon zaposlitev, ki so jim bile na voljo. Ženska je ostala doma, ločena je bila od drugih svetov zunaj doma, njena vloga je bila vloga gospodinje. Bila je ekonomsko odvisna od moža, saj je bila nezaposlena, moški je bil edini, ki je prejemal plačo ali mezdo. Srednji razred je delitev vlog po spolu med svoje ideale vključil v prvih desetletjih 19. stoletja (Oakley, 2000).

Moški je začel svoje avtoritete opirati na delo zunaj doma, v trgovini, uradu in pisarni, krajih, ki so bili ženi nedostopni. Gospodarstvo, politika in družbeni odnosi so postali svet moških, dom pa področje ženske (Seider, 1998).

1.1 Plače, feminiziranje poklicev, temeljna delitev del in poklicev po spolu

Glede položaja žensk na trgu delovne sile v 19. in 20. stoletju lahko izluščimo sledeče zakonitosti oziroma pravila: ženske so slabše plačane kot moški; poklici, ki feminizirajo, se spustijo nižje na statusni lestvici, zaposleni v ženskih poklicih imajo primerjalno nižje plače, manjši vpliv in ugled, manjše možnosti za napredovanje; dela in poklici se delijo na tipična moška in tipična ženska, kot to določa že sama narava (Žnidaršič Žagar, 2000).

Delavke so za svoje delo prejemale manjše plačilo kot delavci. Ženske naj bi bile že po naravi odvisne od moških, nesmiselno in ekonomsko neupravičeno bi bilo plačevati jih enako kot moške. Ženina mezda naj bi bila namenjena njenim osebnim potrebam, bila naj bi nekakšen neobvezen družinski dodatek, medtem ko je delavčeva mezda poleg njegovih najnujnejših potreb morala zadostovati za vzdrževanje družine. To, da so ženske celo za ista dela dobivale manjše mezde kot moški, so poskušali upravičiti z domnevami o ženski manjši fizični moči, storilnosti in učinkovitosti. V poklicih, v gospodarskih vejah in pri delih, kjer je prevladovala ženska delovna sila, so bile mezde manjše, družbeni ugled in vpliv pa zanemarljiva (Žnidaršič Žagar, 2000).

Delitev dela na moško in žensko delo je konstrukt poznega 19. in 20. stoletja. Pred agrarno in industrijsko revolucijo so ženske opravljale vsa dela, nobeno delo ni bilo pretežko za njih, delale so na poljih, v rudnikih, v manufakturah, na cestah idr. Delitev dela po spolu so najprej spodbujali delodajalci, ki so predvsem iz profitnih razlogov za določena dela najemali le ženske in otroke. Svoje so prispevali tudi takratni politični ekonomisti, ki so zagovarjali predstave o tem, da mora plača moškega zadostovati za preživljanje družine, ter domneve, da so ženske manj produktivne. Ženskam tudi sindikati niso bili naklonjeni, poskušali so jih izriniti s trga dela oziroma jim otežiti vstop vanj, želeli so zavarovati doseženo višino lastnih mezd. Ženske so bile nenehno potiskane v okolje doma, kjer naj bi opravljale svoje družbeno poslanstvo mater in gospodinj (Žnidaršič Žagar, 2000).

Konec 19. in v 20. stoletju so se ženske v skladu z realnimi možnostmi, s splošno sprejetimi zakonitostmi, kaj je prav in primerno, in v soglasju z lastnimi pričakovanji bolj osredotočale na tista področja in poklice, ki se jih je že oprijela oznaka »ženski«, znotraj njih pa na nižja, manj zahtevna, navpično nemobilna, predvsem pa od položajev odločanja in s tem moči odmaknjena mesta. Izrazito ženska delovna mesta so bila povezana s pridelavo in predelavo hrane in živilskih izdelkov ter z različnimi manipulacijami z blagom. Šivanje, ki je bilo stereotipno žensko delo, je v 19. stoletju preraslo v delo v različnih predilnih in tekstilnih manufakturah in tovarnah, izdelovanje oblačil, obutve in usnjarskih izdelkov, izdelovanje klobukov in drugih modnih dodatkov, čipkarstvo ipd. Ženske so bile prevladujoča delovna moč v gospodarskih panogah, povezanih s prehrano: v pekarstvu, mesarstvu, slaščičarstvu, medicarstvu, v trgovinah z živilskimi in kmetijskimi izdelki, pridelki in pripomočki (Žnidaršič Žagar, 2000).

V obdobju, ki ga zaznamuje razvoj tehnike, konec 19. stoletja in v prvih desetletjih 20. stoletja, so se ženske začele množično zaposlovati v storitvenih in trgovinskih dejavnostih, vse manj žensk ostaja v produktivnih poklicih. Prav kmalu se je teh storitvenih poklicev prijel vzdevek »beli ovratniki«, to so bile tipkarice, stenografistke, zasebne tajnice, poštna uradnice, telegrafistke, telefonistke, državne uradnice, otroške varuške, guvernante, učiteljice na dekliških šolah, medicinske sestre, bolniške strežnice, porodniške babice. To so bila dela, ki naj bi bila najbolj v soglasju z žensko naravo, ki je nagnjena k služenju, skrbi za druge, prijaznosti, podrejanju, dela, ki za moške niso bila zanimiva oziroma so bila pod zmožnostmi moških. Obstajala pa so tudi dela, ki so zahtevala vsaj nekaj strokovne izobrazbe, in so se vsaj na videz močno razlikovala od večinoma manualnih, umazanih in fizično napornih del, dela, ki so pogosto zagotavljala razne oblike zavarovanja, predvsem pokojninsko. Tovrstni poklici so bili privlačni predvsem za dekleta iz meščanskih družin, za katere se ni spodobilo, da bi služile s fizičnimi in meznimi deli in niso mogle več upati na doživljenjsko finančno podporo sorodnikov. Tretje delovno področje, ki je bilo izrazito žensko, so predstavljale različne storitvene dejavnosti, gospodinjske pomočnice, perice, likarice, čistilke in druge (Žnidaršič Žagar, 2000).

Kot je dejal Sidney Webb, za ženske je bilo značilno in dolgoročno usodno, da so se preživljale z najslabše plačanimi deli, katerih produkti so imeli najnižjo vrednost na trgu (Žnidaršič Žagar, 2000).

2 INDUSTRIALIZACIJA SLOVENIJE

Proces industrializacije v slovenskih deželah se je začel v začetku dvajsetih let 19. stoletja. Pridobitve industrijske revolucije so se pri nas začele uvajati šestdeset let po tem, ko so bile prvič uporabljene v Angliji (Fischer, 1999).

Slovenske dežele se intenzivneje industrializirajo z začetkom gradnje, še bolj pa po dograditvi Južne železnice Dunaj–Trst leta 1857. Proces spremljajo propadanje manufaktur, obrti, kmetijstva, večje zaposlovanje podeželskega prebivalstva v mestih ter množična izseljevanja v Zahodno Evropo in Severno Ameriko. Z gradnjo železnic se je pospešil proces postopnega prehoda v strojno proizvodnjo. V pomorskem in tovornem prometu je prevladal parnik. Trst je postal glavno pristanišče monarhije. Te novitete so vplivale na celotno sestavo slovenskega gospodarstva. Propadle so gospodarsko močne panoge, kot npr. fužinarstvo, nekatere obrti (npr. predilniška, tkalska, barvarska, usnjarska). Stare oblike prometa – tovorništvo in prevozništvo po deželnih cestah ter brodarstvo, so bile uničene. Velika trgovina in večja industrijska središča se koncentrirata ob glavni prometni žili, opuščajo in ukinjajo se obrati, oddaljeni od nje. Vrata so se odprla tujim investitorjem (Jogan et al., 1986).

Na Slovenskem se je podobno kot drugje v Evropi tekstilna mehanizacija najprej začela uvajati v proizvodnji tekstila, in sicer s postavitvijo industrijskih tekstilnih obratov v Ajdovščini, Ljubljani in Preboldu, vendar pa tekstilna industrija ni bila nosilka razvoja v naslednjih desetletjih, vodilne

v razvoju so bile tiste industrijske panoge, ki so temeljile na izkoriščanju naravnih bogastev. To so bile lesna industrija, rudarstvo in metalurgija, ki so vse do prve svetovne vojne zaposlovale skoraj tretjino slovenskega delavstva (Jogan et al., 1986).

Največ žensk sta zaposlovali tekstilna in tobačna industrija, v tekstilnih obratih je bilo nekaj več kot polovica delavk, tobačna tovarna pa je zaposlovala kar 86 % ženske delovne sile. Te delavke so bile brez kvalifikacije oziroma priučene za delo pri strojih. Več kot devet desetih zaposlenih v teh obratih je bilo polkvalificiranih oziroma nekvalificiranih. Tiste redke delavke, ki so imele kvalifikacijo, so bile mojstrice ali nadzornice. V obratih, kot so npr. železarne in rudniki, kjer je bila zaposlena večinoma moška delovna sila, je bilo kar od ene tretjine do ene polovice kvalificiranih delavcev. Ker je bilo med delavci v obrti in industriji veliko žensk, lahko zaključimo, da je proces industrializacije na Slovenskem potekal ob nizki strokovnosti delavstva, ki so jo zgradili na delovnih spretnostih, pridobljenih z izkušnjami (Jogan et al., 1986).

2.1 Pridobitnost žensk

Analiza poklicne statistike (*Berufsstatistik*) avstrijske državne statistike, ki je izhajala po desetletnih splošnih popisih v letih 1880–1990, nam pove, da so bile ženske na Kranjskem vedno pogosteje pridobitne tudi v drugih sektorjih gospodarstva, ne le v kmetijstvu, vendar so za njih na trgu veljali drugačni pogoji kot za moške. Gospodarska razvitost konkretnega političnega okraja in razmere na trgu delovne sile so močno vplivale na to, v kateri gospodarski panogi, poklicu in na kakšen način so lahko bile ženske pridobitne (Žnidaršič Žagar, 2003).

Poklicna statistika ni merila le poklicnosti, ampak je bila njena glavna vsebinska ločnica pridobitnost oziroma pridobitna sposobnost popisane prebivalstva. Poklic in plačilo za opravljeno delo nista bili merili pridobitnosti oziroma nepridobitnosti, prav tako tudi delo samo ne, edini kriterij je bil samozadostnost posameznika pri zagotavljanju sredstev za lastno preživetje oziroma njegova trenutna in neposredna neodvisnost ali odvisnost od druge osebe. V nekaterih obdobjih je opaziti izredno nagel razvoj predvsem nekmetijskih sektorjev gospodarstva in velike gospodarske in družbene premike, kar je posledica nenehnega spreminjanja in dopolnjevanja strukture avstrijske poklicne statistike (Žnidaršič Žagar, 2003).

Še daleč v 20. stoletje je bila Kranjska pretežno agrarna dežela, kar se je kazalo v visokem deležu žensk med pridobitnim prebivalstvom in v visokem deležu pridobitnih žensk znotraj neplačanih in neprofesionalnih statusov avstrijske poklicne statistike, predvsem znotraj statusa pomagajočih doma (Žnidaršič Žagar, 2003).

V letih 1880–1990 je zaradi vsebinske spremembe znotraj statistike prišlo do opaznega povečanja deleža žensk med pridobitnim prebivalstvom; v popisnem letu 1880 so vse sorodnike in druge v gospodinjstvu živeče osebe, ki niso imele lastnega zaslužka, vpisovali med vzdrževane osebe, od leta 1890 dalje pa so kot vzdrževane osebe opredeljevali vse tiste, ki so bili brez glavnega poklica.

Odstotek žensk med pridobitnim prebivalstvom se je povečal skoraj za desetino, in sicer zato, ker so tiste člane gospodinjstva, ki so sicer tudi v popisnem letu 1980 s svojim delom sodelovali pri pridobivanju sredstev za preživljanje, a za to niso prejemale posebnega plačila, pri popisu leta 1890 premestili med pridobitne in ne več vzdrževane osebe. Opravljanje pridobitne dejavnosti brez plačila je bilo značilno predvsem za žensko pridobitnost, kar je posledica ohranjanja tradicionalnih vzorcev življenja in preživljanja (Žnidaršič Žagar, 2003).

V katerem poklicnem razredu, znotraj katere poklicne skupine in poklica je bila popisana posamezna pridobitna ženska, je bilo odvisno predvsem od aktualne gospodarske razvitosti in tradicionalne gospodarske usmerjenosti prostora, kjer je prebivala. V pretežno kmetijskih političnih okrajih so bile ženske v večjem številu pridobitne, saj jih je bilo najmanj vpisanih kot vzdrževanih in služkinj. V političnih okrajih, kjer so bila mestna središča in industrijski centri, in v Ljubljani - mestu, so bili deleži vzdrževanih in služkinj nadpovprečni, tako so bili deleži pridobitnih žensk bistveno pod sočasnimi kranjskimi povprečji. Nadpovprečna stopnja ženske pridobitnosti se je povezovala z nižjimi pridobitnimi statusi, najpogosteje s statusom pomagajočih doma. V tistih političnih okrajih, kjer so bili odstotki pridobitnih žensk pod hkratnimi kranjskimi povprečji, so ženske pogosteje dosegale ugodnejše pridobitne statuse (Žnidaršič Žagar, 2003).

Na Kranjskem, kot tudi na celotnem avstrijskem ozemlju, je bila v popisnih desetletjih od 1880 do 1910 večina prebivalstva pridobitna znotraj poklicnega razreda kmetijstvo, razred A poklicne statistike. Sta pa za ta čas značilna dva trenda: število pridobitnega prebivalstva znotraj poklicnega razreda A se je skozi desetletja zmanjševalo, prebivalstvo se je iz kmetijstva usmerjalo v druge gospodarske sektorje; proces prestrukturiranja je bil pri ženskah celo intenzivnejši kot pri moških (Žnidaršič Žagar, 2003).

2.1.1 Poklicni razred A, kmetijstvo

Večina kranjskih žensk se je v desetletjih od 1880 do 1910 uvrščala v poklicni razred kmetijstvo. V desetletju med popisoma 1880 in 1890 se je število žensk, ki so bile pridobitne v kmetijstvu, povečalo za več kot polovico, leta 1880 je bilo v kmetijstvu pridobitnih 77.267 žensk, leta 1890 pa kar 123.464 žensk. Med na novo vpisanimi pridobitnimi ženskami v kmetijstvu ni toliko kmetic s statusom samostojnih ali pomagajočih doma, ki so posledica vsebinske spremembe v statusu vzdrževanih oseb, ampak so predvsem dninarke. Pri popisu leta 1880 je poklicni razred C, trgovina in obrt, združeval vse dninarje in dninarice, ne glede na to, v katerem poklicnem razredu so svoje delo opravljali. V popisnem letu 1890 v poklicni statistiki vpeljejo nov pridobitni status, dninarji. V poklicnem razredu C pa je bila oblikovana posebna skupina, namenjena tovrstnim dejavnostim za tiste, ki niso opravljali dninarskih del v drugih poklicnih razredih. Ta poklicna skupina je bila vseskozi izrazito ženska. Zaradi te spremembe v strukturi statistike so se ob popisu leta 1890 deleži na novo pridobitnih žensk v kmetijstvu najmočneje povečali ravno v tistih političnih okrajih Kranjske, ki niso bili izrazito kmetijski, npr. Kranj, kjer je bil indeks porasta pridobitnih žensk v kmetijstvu leta 1890 kar 209, Kamnik z indeksom 377. Povečanja so bila občutno manjša v

političnih okrajih, kjer je bilo kmetijstvo absolutno najpomembnejša gospodarska panoga, tovrstni politični okraji so bili Črnomelj, Kočevje, Krško in Postojna (Žnidaršič Žagar, 2003).

Zaradi povečevanja in nastajanja povsem novih potreb (šolanje otrok, oblačila, zdravstvene storitve) se je v kmečkih gospodinjstvih, ki so bila usmerjena v samooskrbo, začela kazati potreba po pridobivanju dodatnih denarnih sredstev. Odgovor na ta pojav je bila prezaposlitev moških, pozneje žensk, v drugih gospodarskih panogah, kjer je delo prinašalo neposredno plačilo. Prav to prezaposlovanje moških je povzročilo premike pridobitnih žensk iz statusa pomagajočih doma v status samostojnih (Žnidaršič Žagar, 2003).

Seveda so na Kranjskem obstajale tudi kmetije, ki so se ukvarjale s specializirano pridelavo ali rejo, namenjeno menjavi. Taki tržno usmerjeni kmetijski obrati so večjo potrebo po delovni sili zadostili z najetimi, plačanimi delavci in dninarji. Družinski člani tržno usmerjenega družinskega obrata, ki niso bili nosilci dejavnosti, so bili redkeje neposredno vključeni v hierarhični sistem statistično merljivega dela in pridobitnosti, drugače kot je to veljalo za tip samozadostne družinske kmetije. V političnih okrajih, kjer je bilo tržno kmetijstvo bolj pogost pojav, so bili deleži pridobitnih žensk, pomagajočih doma, podpovprečni, nasprotno pa je bilo nadpovprečno veliko žensk pridobitnih kot delavk in dninark. Med takimi političnimi okraji prednjači Ljubljana - mesto, v letih 1900 in 1910 se je tam četrtna oziroma petina v kmetijstvu pridobitnih žensk preživljala kot delavke. Leta 1900 je bilo na Kranjskem povprečno 10,8 pridobitnih žensk s statusom delavk v kmetijstvu in 7,8 % s statusom dninark, leta 1910 je bilo povprečno 8,2 % delavk in 5,7 % dninark. V kmetijstvu so najeto, plačano delovno silo pogosteje potrebovali še v sledečih političnih okrajih: v Kočevju, kjer so bili deleži dninark nad povprečjem, ne pa tudi delavk, v Kranju in Kamniku, kjer so najemali tako delavke kot dninarke, v Radovljici, kjer so bile pogostejše delavke in v Logatcu dninarke. Tako delavec kot dninar sta opravljala pretežno fizično, ročno delo, razlikovala pa sta se v načinu plačila, dninarji so imeli t. i. »Zahlpapier«, s katerim so imeli sklenjeno posebno razmerje z delodajalcem. Dninar je bil bolj osebno povezan s svojim delodajalcem kot delavec (Žnidaršič Žagar, 2003).

Na Kranjskem so bili tako moški kot ženske znotraj kmetijstva najbolj pridobitni znotraj poklicne skupine poljedelstvo. Politični okraj Ljubljana - mesto je bil edina opaznejša izjema na Kranjskem, kjer se je skozi desetletja vedno več pridobitnih žensk ukvarjalo s tržno usmerjenim vrtnarstvom in cvetličarstvom (Žnidaršič Žagar, 2003).

Kranjske ženske so se pozneje, a vendar intenzivneje kot moški preusmerjale v druge poklicne razrede, razen v poklicni razred C, trgovina in obrt. Vse pogosteje so se preživljale v nekmetijskih panogah gospodarstva (Žnidaršič Žagar, 2003).

Kot smo že omenili, so se v poklicnem razredu kmetijstvo tako ženske kot moški najpogosteje preživljali v eni poklicni skupini, poljedelstvu, v drugih poklicnih razredih so bile razmere bistveno drugačne. Ženske so se sicer preživljale v vseh poklicnih skupinah in v večini poklicev

ostalih treh poklicnih razredov, vendar je bila moška delovna sila bistveno bolj razpršena, moškim je bilo dostopnih bistveno več poklicev kot ženskam. Znotraj poklicnih razredov industrija in obrt, trgovina in promet, javne in vojaške službe, svobodni poklici in brez navedbe poklica so se ženske opazneje preživljale le v nekaterih poklicnih skupinah in poklicih. Proces osredotočanja žensk na določene poklicne skupine in poklice je bil skozi desetletja vse bolj izrazit. Kranjske ženske so se pred prvo svetovno vojno preživljale v nekmetijskih panogah, najpogosteje s tistimi deli, ki so bila že tradicionalno pripisana ženskam. Znotraj tradicionalnega gospodarstva so ženske opravljale vrsto del, ki so jih z vstopom v svet kapitalistične produkcije profesionalizirale (Žnidaršič Žagar, 2003).

2.1.2 Poklicni razred B, industrija, obrt

Največji porast števila pridobitnih žensk v poklicnem razredu industrija, obrt je zabeležen v obdobju med popisoma leta 1880 in leta 1890, od 8.454 na 11.274 žensk. To povečanje števila žensk je posledica uvedbe obrtne novele iz leta 1883, ki je na novo določila vsebino domače obrti oziroma hišne industrije. Povečalo se je le število samostojnih pridobitnih žensk poklicnega razreda obrt, industrija, ne pa tudi število moških v tem poklicnem razredu (Žnidaršič Žagar, 2003).

V poklicnem razredu industrija, obrt so se pri popisih od leta 1890 do leta 1910 ženske osredotočale le na šest od petnajstih (v letih 1890 in 1900) oziroma na pet od štirinajstih (leta 1910) poklicnih skupin. Tekstilna industrija in obrt, papirna in usnjarska industrija in obrt, lesna industrija in obrt, živilska industrija in obrt, industrija in obrt pijač, sladil, prenočevanj in okrepil ter oblačilna industrija in obrt so bile ženske poklicne skupine poklicnega razreda B. Tudi znotraj naštetih poklicnih skupin ženske niso bile enako udeležene v vseh poklicih. Na primer leta 1900 so bile ženske v poklicni skupini tekstilna industrija in obrt bolj opazno zastopane le v petih od šestnajstih poklicev. Med pridobitnimi ženskami v tekstilni industriji in obrti je bilo največ klekljaric; v letih 1890 in 1900 so čipkarice predstavljale kar 40 % vseh pridobitnih žensk v poklicni skupini tekstilna industrija in obrt, njihov delež se je leta 1910 še povečal na skoraj dve tretjini vseh. V raznih tkalnicah in predilnicah bombaža je bilo leta 1890 komaj 15 %, leta 1890 okoli 40 % in pri zadnjem popisu manj kot 30 % vseh pridobitnih žensk v poklicni skupini. V poklicni skupini papirna in usnjarska industrija in obrt so bile leta 1900 ženske bolj opazno zastopane le v enem od osmih poklicev; v poklicu izdelovalk papirja in lepenke, v letih 1890–1910 je bilo pridobitnih več kot 80 % žensk omenjene poklicne skupine. V poklicni skupini lesna industrija in obrt je bilo okoli 80 % žensk pridobitnih v poklicu izdelovalka košar in pletenih lesenih izdelkov. Ženske so bile zastopane v relativno največ poklicih v poklicni skupini živilska industrija in obrt, leta 1900 v kar petih od osmih; največ je bilo tistih, ki so bile pridobitne v poklicu tobačnih delavk, v letih 1890 in 1900 je skoraj vsaka druga pridobitna ženska te poklicne skupine sodila med tobačne delavke, leta 1910 pa so zasedale kar dve tretjini vseh pridobitnih žensk v tej poklicni skupini. Deleži gostilničark so bili precejšnji v poklicni skupini živilska industrija in obrt, leta 1890 dobra tretjina, leta 1900 celo slaba polovica vseh. Mlinarice, pekavke in mesarice so

zasedale manjše deleže v poklicni skupini živilska industrija in obrt. V poklicni skupini oblačilna industrija in obrt so bile leta 1900 ženske pridobitne predvsem v treh od tedaj osmih poklicev, pri popisu leta 1890 so imele izdelovalke perila skoraj dvotretjinsko večino med vsemi pridobitnimi ženskami poklicne skupine. V letih 1900 in 1910 so bile ženske najpogosteje pridobitne kot krojačice, dobrih 70 %, redkeje so bile ženske pridobitne kot zaposlene v čistilnicah, 14,6 % leta 1900 in 8,5 % leta 1910 poklicne skupine oblačilna industrija in obrt (Žnidaršič Žagar, 2003).

Prebivalstvo je bilo bolj opazno pridobitno v poklicnem razredu industrija in obrt le v tretjini okrajev od dvanajstih kranjskih političnih okrajev, Ljubljana - mesto, Kranj, Ljubljana - okolica, Radovljica in Logatec. Tudi deleži žensk med pridobitnimi so bili v teh krajih nadpovprečni (povprečno je bilo manj kot tretjina žensk med vsemi pridobitnimi) in so včasih presejali tudi 40 % vseh pridobitnih oseb v tem poklicnem razredu. Oblačilna in živilska industrija in obrt sta bili zaradi splošnega pomena relativno enakomerno zastopani v vseh političnih okrajih Kranjske, druge tri oziroma štiri pa so bile skoncentrirane le v nekaterih političnih okrajih (Žnidaršič Žagar, 2003).

Glede na prevladujoče načine ženske pridobitnosti v poklicnem razredu industrija in obrt lahko oblikujemo štiri skupine političnih okrajev na Kranjskem. Prvo skupino tvorijo politični okraji dežele, ki so imeli nadpovprečne deleže pridobitnih žensk, vpisanih v samostojni in pomagajoči status. V političnih okrajih Kočevje, Krško, Novo mesto in Črnomelj je bila večina samostojnih žensk pridobitna v poklicni skupini oblačilna industrija in obrt, to so bile večinoma samostojne krojačice in izdelovalke perila. Tudi kot pomagajoče doma so bile največkrat vpisane v poklicno skupino oblačilna industrija in obrt, iz česar lahko sklepamo, da se je znotraj istega gospodinjstva več žensk ukvarjalo s šivanjem. Do leta 1910 je bilo med pomagajočimi doma tudi veliko žensk, ki so bile vpisane v poklicno skupino živilska industrija in obrt, ki so kot žene, hčerke ali druge sorodnice pomagale okrajnemu gostilničarju (Žnidaršič Žagar, 2003).

Druga skupina je sestavljena iz tistih političnih okrajev, kjer so bili za naše razmere nadpovprečni deleži delavk in dninark. Absolutno število delavk v industriji in obrti v političnih okrajih Postojna, Kranj, Litija in Radovljica se je skozi desetletja zmanjševalo, hkrati pa so se te ženske osredotočale na vedno manjše število poklicnih skupin in poklicev. Ženske iz Postojne, Kranja in Litije so kot delavke in redkeje kot dninarke, znotraj poklicev, povezanih z volnarstvom, tkanjem platna, predenjem in tkanjem bombaža, postale prevladujoča delovna sila poklicne skupine tekstilna industrija in obrt. Nasprotno pa so bile ženske v Radovljici pridobitne v netipično ženskih poklicnih skupinah in poklicih, kar je bilo na Kranjskem izjemno pogosto, na primer v poklicni skupini kovinska industrija in obrt ter v poklicni skupini rudarstvo, plavžarstvo (Žnidaršič Žagar, 2003).

Tretja skupina sta politična okraja Ljubljana - mesto in Ljubljana - okolica, od drugih se razlikujeta tudi po nadpovprečnih deležih delavk, ki so svojo mezdo služile predvsem v dveh industrijskih obratih, v ljubljanski tobačni tovarni in v tovarni papirja v Vevčah. V Ljubljani - mestu in Ljubljani

- okolici je delalo več kot tri četrtine vseh pridobitnih žensk poklicnega razreda industrija in obrt. Da je bila ženska delovna sila koncentrirana prav v centru Kranjske, pove tudi podatek, da je iz prestolnice ali njene okolice prihajala kar vsaka tretja delavka v deželi (Žnidaršič Žagar, 2003).

V posebno skupino je vključen politični okraj Kamnik, kjer so bili nadpovprečni deleži delavk in pomagajočih doma. V političnem okraju Kamnik je bila največja pridobitnost žensk v poklicni skupini lesna industrija in obrt, večinoma znotraj poklica izdelovalk košar in drugih lesnih izdelkov. Kot posebnost je v četrto skupino vključen še politični okraj Logatec, ki je iz kranjskih povprečij izstopal z nadpovprečno velikimi deleži samostojnih žensk, to so bile predvsem klekljarice, vpisane v poklicno skupino tekstilna industrija in obrt (Žnidaršič Žagar, 2003).

2.1.3 Poklicni razred C, trgovina in promet

V okviru poklicnega razreda C avstrijske poklicne statistike so bile dejavnosti, povezane s trgovino in prometom, za ženske najmanj odprte, najdemo pa tukaj zametke nekaterih danes kar precej feminiziranih poklicev. V tem poklicnem razredu se je število žensk povečalo šele v popisnem letu 1910, ko so sem prenesli gostinske dejavnosti in poklice, ki so dotlej spadali v poklicni razred industrija in obrt. Za večino kranjskih političnih okrajev je bilo v letih 1890–1900 značilno upadanje števila pridobitnih žensk v poklicnem razredu, edina izjema je bil politični okraj Ljubljana - mesto, kjer se je število pridobitnih žensk enakomerno povečalo. Da je bila Ljubljana trgovsko in prometno središče dežele, govorijo tudi podatki, da je bila leta 1880, ko so v ta poklicni razred spadale še vse dninarice, Ljubljančanka, le vsaka osemnajsta pridobitna ženska dežele vpisana v ta poklicni razred. V letih 1890, 1900 in 1910 je bila iz političnega okraja Ljubljana - mesto že vsaka tretja ženska poklicnega razreda (Žnidaršič Žagar, 2003).

V poklicnem razredu trgovina in promet so bile ženske večinoma pridobitne le v dveh poklicnih skupinah. Leta 1890, ko je bilo v okviru poklicnega razreda pet poklicnih skupin, je v poklicno skupino blagovna trgovina sodilo 22 % vseh v poklicnem razredu pridobitnih žensk Kranjske; 70 % pridobitnih žensk (predvsem na račun hišnih poslov) je bilo v poklicni skupini raznih trgovskih obrti. Leta 1900 sta bili za ženske od petih poklicnih skupin zanimivi le dve skupini, dobrih 50 % vseh pridobitnih poklicnega razreda je sodilo v poklicno skupino blagovna trgovina, skoraj 40 % je bilo vpisanih v poklicno skupino hišnih poslov. Leta 1910 so bile ženske opazneje zastopane v treh od sedmih poklicnih skupin, dobrih 37 % jih je bilo v poklicni skupini blagovna trgovina, dobrih 40 % v poklicni skupini gostinstvo in slabih 16 % pridobitnih žensk poklicnega razreda v poklicni skupini hišnih poslov (Žnidaršič Žagar, 2003).

Tudi za poklicni razred trgovina in promet je veljalo, da so bile ženske pridobitne le v nekaterih poklicih ženskih poklicnih skupin. Leta 1890 je bila večina žensk, ki so bile pridobitne v poklicni skupini blagovna trgovina, kar 86 %, pridobitna v petih od štirinajstih poklicev poklicne skupine. Ne glede na popisno leto je bilo za ženske znotraj blagovne trgovine najdostopnejše delo v trgovinah z mešanim blagom. Čeprav za čas pred prvo svetovno vojno še ne moremo govoriti o

feminizaciji trgovskega poklica, so bile prodajalke v špecerijah že skoraj tako pogoste kot prodajalci (leta 1910 jih je bilo 48,3 % od vseh prodajalcev v špecerijah). Prodajalke v trgovinah z živili pa so bile že bolj pogoste kot prodajalci, 54,2 % žensk od vseh prodajalcev (Žnidaršič Žagar, 2003).

V poklicni skupini transport po kopnem se je v popisnih letih 1890 in 1900 ženska pridobitnost osredotočala le na en poklic od petih oziroma en poklic od šestih v popisnem letu 1910. V tej poklicni skupini so bile Kranjice pridobitne v dejavnostih, povezanih s poštnim, telefonskim in telegrafskim prometom. Leta 1890 so poštnice, telefonistke in telegrafistke predstavljale kar 57,1 % vseh pridobitnih žensk te poklicne skupine, leta 1900 73,7 % in ob zadnjem popisu leta 1910 več kot 90 %. Ženske so vsa ta desetletja predstavljale tretjino vseh zaposlenih v teh poklicih (Žnidaršič Žagar, 2003).

V poklicni skupini gostinske dejavnosti, ki je bila šele pri zadnjem popisu leta 1910 preseljena v poklicni razred C, je bilo 98 % žensk te poklicne skupine pridobitnih v poklicu gostilne in gostišča. Te ženske so bile glede na moške v dvotretjinski večini. Ženska pridobitna v gostilni, vaški oštariji, mestnem pajzlu in v podobnih hramih je bila zelo običajna pojava, bistveno redkeje so bile del osebja kavarn in podobnih lokalov, ki so bili na višjem nivoju po izgledu, postrežbi in tipu gostov (Žnidaršič Žagar, 2003).

V poklicni skupini mezdnih in dninarskih poslov menjajočih se načinov so se skozi popise ženske vedno bolj osredotočale na poklic samostojni hišni posli, ti so opravljali najrazličnejše servise dejavnosti kot nekakšno obrt. Leta 1890 je bilo na Kranjskem v tem poklicu 1171 žensk oziroma 40 % vseh v tej poklicni skupini, leta 1900 jih je bilo 699 oziroma dobrih 50 % in leta 1910 1015 žensk oziroma kar 84,4 % vseh pridobitnih v poklicni skupini mezdnih in dninarskih poslov. To je bil izrazito ženski poklic, saj so ženske vsa desetletja predstavljale kar štiri petine vseh pridobitnih v tem poklicu. V tem poklicu so bile hišne pomočnice, perice, likarice, čistilke in druge ženske, ki niso bile sestavni oziroma vzdrževani del gospodinjstva kakšnega pridobitnega gospodarja in ki so za svoje delo prejemale tudi plačilo. V posamezno gospodinjstvo so prihajale v bolj ali manj rednih časovnih presledkih (Žnidaršič Žagar, 2003).

Če primerjamo poklicni razred trgovina in promet z drugimi poklicnimi razredi, lahko ugotovimo, da so imele Kranjice prav v tem poklicnem razredu relativno visoke deleže pridobitnih žensk, ki so dosegale status samostojnih in nameščenk; zabeleženi so tudi relativno nizki deleži delavk in pomagajočih doma. V splošnem velja, da so bile ženske najpogostejše samostojne v poklicni skupini blagovna trgovina in v tistem delu skupine mezdnih in dninarskih poslov menjajočih se načinov, kamor so spadali samostojni hišni posli. Največ samostojnih žensk v poklicnem razredu trgovina in promet je bilo v prestolnici; v letih 1890 in 1900 je vsaka peta samostojna pridobitna ženska na Kranjskem živela v Ljubljani - mestu, najpogosteje so bile te ženske lastnice ali najemnice trgovin z živili ali mešanim blagom, ali pa so se preživljale z raznimi hišnimi deli. Potreba po hišnih pomočnicah, pericah in likaricah je bila prav v Ljubljani - mestu največja.

Nameščenske ali uradnice, ki zasedajo omembe vredno število v poklicnem razredu trgovina in promet (in poklicnem razredu D), so vpisane v dveh poklicnih skupinah: v blagovni trgovini in transportu po kopnem. Uradnice v poštnem, telegrafskem in telefonskem prometu so vse bolj konkurirale moškim, pred prvo svetovno vojno so ženske zasedale eno tretjino vseh tovrstnih uradnikov. V tem poklicnem razredu so delavke po večini najemale v blagovni trgovini in gostinstvu. Žensk, ki so bile vpisane kot pomagajoče doma, je bilo v poklicnem razredu trgovina in obrt relativno malo, večina od njih je pomagala v domačih trgovinah. Delež pomagajočih doma se je leta 1910 bistveno povečal, gostilničarske žene in hčerke so bile že kar stereotipna delovna moč v domači gostilni (Žnidaršič Žagar, 2003).

2.1.4 Poklicni razred D

Pri popisu leta 1890 se ga je oprijelo ime razred javnih in vojaških služb, svobodnih poklicev in oseb brez navedbe poklica. Po svoji pestrosti je najbolj zanimiv in najbolj odraža za današnji čas nekoliko nenavadno naravo in vsebino avstrijske poklicne statistike. Poleg raznih državnih uradnikov, vojakov in svobodnjakov so bili v ta poklicni razred vključeni tudi tisti, ki ob popisu niso imeli poklica, s katerim se preživljajo, in tudi niso imeli nikogar, ki bi jih preživljal, brezposelni. Brezposelne so v statistiki vpisovali med samostojne pridobitne osebe, tako kot tudi prejemnike pokojnin, rent in varovance različnih prevzgojnih, humanitarnih in izobraževalnih ustanov ter ostale osebe, ki so dobivale podporo (Žnidaršič Žagar, 2003).

Leta 1880 je bila le četrtnina žensk med pridobitnimi tega razreda, leta 1890 jih je bilo že dobrih 40 %, ob zadnjih dveh popisih pa ženske zastopajo skoraj polovico vseh pridobitnih v poklicnem razredu D. Skozi vse tridesetletje je zabeleženo izredno povečanje števila pridobitnih žensk na Kranjskem prav v tem poklicnem razredu, še posebej med desetletjema 1900 in 1910, od 14.742 na 24.196 žensk (Žnidaršič Žagar, 2003).

Prve izšolane in praktično za poklic izobražene ženske najdemo prav v tem poklicnem razredu, npr. profesionalne, izučene porodne babice ali pa učiteljice z državno priznano licenco za poučevanje. Če iz poklicnega razreda D izločimo vse tiste pridobitne ženske, ki so bile brez pravega poklica (rentnice, podpiranke idr.), ostane le slaba desetina takih, ki jih danes poznamo kot zaposlene. Ta manjšina žensk, leta 1890 jih je bilo 7 %, v letih 1900 in 1910 pa dobrih 9 %, je bila pridobitna večinoma v dveh poklicnih skupinah: dvorne, državne in druge javne službe ter v poklicni skupini drugi svobodni poklici. V poklicni skupini dvornih, državnih in javnih služb in v poklicni skupini izobraževanje in poučevanje, ki so jo leta 1910 izločili iz prve in oblikovali samostojno poklicno skupino, je bila večina žensk pridobitnih v treh poklicih: izobraževanje, nižje zdravstveno osebje in duhovščina. Število žensk je najhitreje naraščalo v učiteljskem poklicu, nekaj več kot 250 žensk je bilo v poklicu izobraževanje vpisanih leta 1890, skoraj 500 leta 1900, ob zadnjem popisu leta 1910, ko je postalo izobraževanje in poučevanje samostojna poklicna skupina, ki je bila sestavljena iz treh poklicev, je bilo na Kranjskem že več kot tisoč učiteljic; dve tretjini učiteljic je bilo nameščenih v ljudskih in mestnih šolah. Že pred prvo svetovno vojno so

ženske predstavljale polovico vseh učnih moči na Kranjskem, učiteljski poklic je eden prvih izmed novih poklicev, ki se že takrat začne feminizirati. Tudi v poklicu nižje zdravstveno osebje je število žensk naraščalo; v obdobju 1890 in 1910 se je število medicinskih sester, babic in zaposlenih v javnih zavodih skoraj podvojilo, od približno 370 na približno 630 žensk. Že tedaj so bili vsi poklici, povezani z nižjimi medicinskimi deli, v domeni žensk. Moški je bil zdravnik, strokovnjak, ženska pa njegova pomočnica, medicinska sestra. Približno petina pridobitnih žensk v tej poklicni skupini je pripadala cerkvenemu osebju, raznim cerkvenim rodovom, kjer so se kot nune ukvarjale z različnimi poklici: medicinska oskrba in pomoč, poučevanje (Žnidaršič Žagar, 2003).

Več kot polovica žensk, ki so bile vpisane v poklicno skupino svobodni poklici, je bila plesalk, glasbenic in podobnih umetnic; leta 1890 je bilo le 23 žensk vpisanih v to poklicno skupino, leta 1900 40 in leta 1910 63. Ustrezno majhno je bilo število žensk, vpisanih v poklice računovodkinje, zasebne tajnice, stenografke, pisateljice in podobno, vendar je naraščalo. Ženske so se lahko intenzivneje zaposlovale v teh pretežno pisarniških poklicih šele med prvo svetovno vojno in po njej, ko je prišlo do pospešenega razvoja komunikacijskih tehnik in pomembnih premikov v sestavi narodnega gospodarstva (Žnidaršič Žagar, 2003).

Ženske so v poklicnem razredu D najpogosteje dosegale samostojni pridobitni status, v resnici niso bile denarno in drugače najbolj samostojne in v svojem preživetju neogrožene. Večina žensk, vpisanih v poklicne skupine in poklice poklicnega razreda D, je bila del poklicev, ki kažejo na finančno bedo vpisane osebe; skoraj dve tretjini Kranjic, ki so bile del poklicnega razreda D, je spadalo v poklicno skupino »živečih od rent in raznih podpor«, kamor so sodile tudi preužitkarice in raznovrstne podpiranke. V obdobju med letoma 1890 in 1910 se je število preužitkaric povečalo iz slabih 8000 na dobrih 13.000 žensk. V tej poklicni skupini je bilo bistveno manj rentnic, njihovo število se je od leta 1890, ko jih je bilo dobrih tisoč, zmanjšalo na slabih petsto leta 1910. Od vseh pridobitnih žensk tega poklicnega razreda jih je dobra desetina živela v različnih zavodih: bolnišnicah, norišnicah, sirotišnicah, hiralnicah. 1890. leta je bila več kot tretjina, leta 1910 pa celo polovica vseh žensk te poklicne skupine brezdomk; leta 1890 1000 žensk, leta 1910 že 2500 (Žnidaršič Žagar, 2003).

Ko so se ženske vključile v nove procese na trgu dela oziroma pridobivanja, so se načeloma lahko preživljale z delom povsod, kjer je bila potreba po delovni sili, vendar se že od začetka uveljavljanja kapitalističnih odnosov in načinov proizvodnje oblikujejo nekatere zakonitosti, ki imajo zaradi svoje stereotipnosti še danes povratno negativne učinke na aktualni položaj žensk na trgu dela; prva zakonitost govori o tem, da so ženske slabše plačane od moških, druga pravi, da se slabše piše poklicem, v katerih med zaposlenimi prevladujejo ženske, tretja zakonitost govori o delitvi del na moška dela in tista, za katera so že po naravi bolj primerne ženske (Žnidaršič Žagar, 2003).

3 ŽENSKÉ V SOCIALIZMU (1945–1953), ŽENSKA V SOCIALIZMU NAJBO ZAPOSLENA

Zaposlovanje žensk v kapitalizmu je večinoma pogojeno z ekonomskimi razlogi, v socializmu pa so razlogi za zaposlitev žensk tudi ideološkega značaja. Težnja po splošni zaposlenosti je izhajala že iz samega značaja socialističnega družbenega reda, ki ne temelji na zasebni lastnini proizvodnih sredstev, ampak se bazira na delo vsakega državljana. V socialistični Jugoslaviji je delo veljalo za najvišjo vrednoto. Vse zdrave in odrasle osebe so se morale preživljati z lastnim delom. Iz zaposlitve so izhajale tudi pomembne pravice; pravica do socialnega zavarovanja, ki je vključevala zaščito vseh zaposlenih in njihovih družinskih članov v vseh primerih izgube delovne sposobnosti (bolezen, smrt, invalidnost in starost, pravica do porodniškega dopusta). V obdobju tako imenovane racionalne oskrbe so imeli zaposleni državljani ugodnosti pri oskrbi z živili in industrijskimi izdelki (Jeraj, 2005).

Zaposlena ženska se je vključila v javno življenje, postala je dovezetnejša za nove ideje, obstajala je večja možnost, da se jo navduši za socialistične cilje (Jeraj, 2005).

Zaposlitev žensk je v večji ali manjši meri zagotavljala ekonomsko neodvisnost, ta je po marksistično-leninistični teoriji predstavljala osnovo za žensko enakopravnost (Jeraj, 2005).

Z delom naj bi ženska razširjala svoja obzorja, tako naj bi bila tudi boljša vzgojiteljica svojih otrok (Jeraj, 2005).

3.1 Dejavniki, ki so vpilivali na zaposlovanje žensk

3.1.1 Politične zahteve, potrebe gospodarstva in interesi žensk

Jugoslovansko partijsko vodstvo je gospodarsko politiko države spreminjalo v skladu s političnimi zahtevami, podjetja so poskušala zaposlovanje čim bolj prilagoditi dejanskim potrebam, ženske pa so iskale zaposlitev v skladu s svojimi osebnimi interesi (Jeraj, 2005).

V prvih dveh povojnih letih je bil glavni cilj državne ekonomske politike obnova med vojno porušene države. Poleg pomanjkanja finančnih in materialnih sredstev je primanjkovalo tudi delovne sile, pomoč žensk je bila nujna. Odziv žensk je bil precejšen, sodelovale so pri čiščenju ruševin, popravljanju cest, gradnji stanovanjskih hiš in šol ter obdelavi zemlje. Ženske so vodili različni razlogi, nekatere so verjele v lepšo prihodnost, druge so se odzvale le zaradi prepričevanja ali celo zahtev s strani krajevnih političnih organizacij, nadrejenih v podjetju ali ustanovi, nekatere so na pomoč priskočile zato, da se čim prej vzpostavijo normalni življenjski pogoji (Jeraj, 2005)

3.1.2 Izobrazba

Mnenje, da je za družino najbolje, da je mati nezaposlena, je delno vplivalo na manjšo izobraženost žensk in posledično na manjše možnosti za zaposlitev. Leta 1950 naj bi bilo v Sloveniji 143.334 delavcev, od tega je bilo 101.029 oziroma 71 % moških in 42.305 oziroma 29 % žensk. Od 18.501 pomožnih delavcev je bilo 9323 oziroma 50,5 % žensk, od 32.527 polpriučenih so ženske predstavljale 14.946 oziroma 46 %, od 32.599 priučenih je bilo 12.492 oziroma 39 % žensk, izučenih delavcev je bilo 28.122, od tega 4050 oziroma 14 % žensk, od 19.917 samostojnih delavcev je bilo 1079 oziroma 5 % žensk, specialistov je bilo 11.668, od tega le 215 oziroma 1,8 % žensk. V tekstilni industriji, ki je tradicionalna ženska industrijska panoga, je bilo največ izučenih oziroma kvalificiranih delavk. Malo več kot drugod, a neprimerljivo manj kot v tekstilni industriji, jih je bilo v usnjarski, gumarski in filmski industriji (Jeraj, 2005).

Leta 1951 je bilo v vseh slovenskih ustanovah in podjetjih zaposlenih 31.814 uslužbenk, približno 6083 jih je imelo najmanj srednješolsko izobrazbo, in sicer: srednjo strokovno šolo 1583, učiteljske 2527, gimnazijo 1026, višjo šolo 181, akademijo 57 in visokošolsko oziroma fakultetno izobrazbo 709 (Jeraj, 2005).

Ženske, ki so bile zaposlene v tako imenovani socialno-kulturni dejavnosti (pedagoški poklici), so imele najvišjo povprečno izobrazbo, 596 jih je imelo visokošolsko izobrazbo in 2365 učiteljske. Precej manjšo izobrazbo so imele tiste, ki so bile zaposlene v državnih organih, trgovini, prometu, industriji in rudarstvu, gradbeništvu, stanovanjski in komunalni dejavnosti, prostih poklicih, kmetijstvu, gozdarstvu in obrti (Jeraj, 2005).

Odstotni delež žensk med enako izobraženimi je bil sledeči: med vsemi, ki so končali gimnazijo, je bilo 35,5 % žensk, z učiteljskim 69 %, s srednjo strokovno šolo 40,2 %, z višjo šolo 61,6 %, akademijo 28,1 %, z visoko šolo ali fakulteto pa le 18,4 % (Jeraj, 2005).

3.1.3 Plače

Uredba o ureditvi mezd in plač delavcem in nameščencem v državnih gospodarskih in zasebnih podjetjih, zasebnih ustanovah in organizacijah z dne 20. aprila 1945 je določala, da imajo ženske pravico do enakega plačila za enako delo. V praksi to določilo ni bilo povsem upoštevano. Dohodki moških in žensk se niso razlikovali v državni upravi, političnih organizacijah, šolstvu, zdravstvu in drugih negospodarskih dejavnostih. Drugače je bilo v gospodarstvu. Plače delavcev so bile odvisne od njihove storilnosti, ki se je merila v odnosu na zastavljeno normo. Prav normirano delo naj bi bilo tisto, kar je povzročalo največje razlike v plačah. V Sloveniji so 4 % vseh zaposlenih delali po normah, največ normiranih delavcev je bilo v tekstilni industriji, 35 %, nato v rudarstvu, 32 %, v usnjarski industriji, 31% itd. S preseganjem norme so ti delavci lahko zaslužili veliko več, medtem ko tisti, ki so opravljali nenormirana dela, niso imeli te možnosti, zaradi česar je prihajalo

do precejšnjih razlik med moškimi in ženskimi plačami. Ženske so bile večinoma zaposlene na takšnih delovnih mestih, kjer delo ni bilo normirano, razen tekstilnih delavk. V Sloveniji je bil leta 1946 moški delavski zaslužek v povprečju za 27,5 % višji od ženskega, na jugoslovanskem ozemlju je bila ta razlika nekoliko manjša, 20 % (Jeraj, 2005).

Tudi kasneje se stanje ni bistveno spremenilo, v petdesetih letih naj bi bile plače delavcev v povprečju za 25 % višje od plač delavk, v posameznih podjetjih tudi veliko več. Sčasoma je postalo normalno, da so bile plače v feminiziranih poklicih in panogah nižje kot v tistih panogah in poklicih, kjer je bilo zaposleno večje število moških (Jeraj, 2005).

3.2 Kolikšno je bilo število zaposlenih žensk in kakšne poklice so opravljale?

Zaradi velikega porasta vseh delavcev po drugi svetovni vojni se je bliskovito dvignilo tudi število zaposlenih žensk, vendar pa se odstotek žensk od vseh zaposlenih glede na stanje pred vojno še ni takoj povečal. Med obema svetovnima vojnama na Slovenskem naj bi bilo najmanj žensk zaposlenih leta 1923, vendar je njihov odstotek že takrat znašal 27,3 % od vseh zaposlenih. Po podatkih slovenskega sindikalnega vodstva naj bi bil v prvi Jugoslaviji odstotek zaposlenih Slovenk največji leta 1935, in sicer 39,4 %, kasneje se je ta odstotek nekoliko zmanjšal, leta 1940 naj bi bilo 34,58 % žensk od vseh zaposlenih. Pri Državnem zavodu za socialno zavarovanje je bilo decembra 1945 v Sloveniji od vseh zavarovanih 30,1 % žensk, v decembru 1946 pa 29,7 %. V letih 1947 in 1948 se je odstotek zaposlenih žensk povečal, vendar je v vsem obravnavanem času znašal okoli 30 %. Zaposlenost žensk se je bistveno povečala šele kasneje, leta 1970 je bilo med vsemi zaposlenimi 41,2 % žensk, leta 1990 46,8 %, do leta 1997 pa se je zmanjšala na 46,3 %. V Sloveniji je bil odstotek ženske delovne sile višji od jugoslovanskega povprečja, primerljiv z nekaterimi zahodnimi kapitalističnimi državami in manjši kot v nekaterih drugih socialističnih državah (Jeraj, 2005).

Pred vojno in po njej je bil največji odstotek zaposlenih žensk od skupnega števila vseh zaposlenih v trgovini. V obdobju med letoma 1926 in 1940 je bil ta odstotek največji leta 1926, in sicer 41,1 %, najmanjši pa leta 1938 – 29,2 %. V letih 1946–1953 je bil odstotek žensk, zaposlenih v trgovini, največji leta 1946 – 58,4 % in najmanjši leta 1950 – 43,5 %, leta 1953 pa 46,5 %. Tako v prvi kot v drugi Jugoslaviji je bilo najmanj žensk zaposlenih v prometu, v obdobju od leta 1926 o leta 1940 jih je bilo najmanj leta 1926 – 2,1 %, največ pa leta 1927 – 13,9 %, leta 1940 – 3,5%; v obdobju 1946–1953 je bilo najmanj žensk zaposlenih v prometu v letih 1946 in 1950, in sicer 7,9 %, največ leta 1948 – 14,5 %, leta 1953 pa 13,3 % (Jeraj, 2005).

V drugi Jugoslaviji se je zaradi izrazite tendence po pospeševanju industrijskega razvoja v socializmu izrazito povečalo število žensk, zaposlenih v proizvodnji. V Sloveniji je bilo leta 1931 v industriji in obrti 23,2 % žensk – 24.500 od 105.900 vseh zaposlenih v industriji in obrti, odstotek žensk je leta 1948 narasel na 31,7 % – 45.600 od 143.600 vseh zaposlenih v industriji in obrti, leta 1951 se je zmanjšal na 30 % – 45.800 od 152.500 vseh zaposlenih v industriji in obrti, leta 1953

je spet nekoliko narasel, in sicer na 31,6 % – 46.500 od 148.400 vseh zaposlenih v industriji in obrti (Jeraj, 2005).

Tudi po vojni je bilo največ delavk zaposlenih v tekstilni industriji. V precejšnjem zaostanku, a vseeno na drugem mestu, je bila v prvi Jugoslaviji kovinska industrija, leta 1939 – 7,1 žensk na 100 delavk; v drugi Jugoslaviji je bilo leta 1953 v kovinski industriji zaposlenih 11,2 žensk na 100 delavk, približno toliko jih je bilo zaposlenih tudi v rudarstvu in črni metalurgiji, kjer jih je bilo pred vojno bistveno manj, leta 1939 – 1,8 žensk na 100 delavk in leta 1953 – 11,4 žensk na 100 delavk. Veliko število žensk v kovinski industriji ter v rudarstvu in črni metalurgiji v povojnih letih je posledica izjemnega pospeševanja težke industrije v socialističnem obdobju. Porast števila delavk po drugi svetovni vojni je opazen tudi v lesni industriji, usnjarski in gumarski industriji, najbolj pa v gradbeništvu, kjer jih je bilo pred prvo vojno leta 1939 komaj 1,5 na 100 delavk, leta 1953 je to število naraslo na 5,8 na 100 delavk. Skoraj se ni spremenilo število žensk, zaposlenih v živilski industriji, leta 1939 – 2,8 na 100 delavk in leta 1953 – 2,4 na 100 delavk, v industriji papirja, leta 1939 – 3,3 na 100 delavk in leta 1953 – 3,2 na 100 delavk. Nekoliko se je zmanjšalo število žensk v tobačni industriji, iz 1,8 na 100 delavk leta 1939 na 1,1 od 100 delavk leta 1953 in v grafični industriji, leta 1939 – 2,2 na 100 delavk in leta 1953 – 1,5 na 100 delavk (Jeraj, 2005).

Po podatkih iz leta 1951 je bila v Sloveniji večina ženske delovne sile zaposlena v tekstilni industriji, in sicer 73,65 % od vseh zaposlenih v tej panogi, v gostinstvu – 77,57 %, v tobačni industriji – 73,6 % in v kulturno-socialnih dejavnostih – 66,04%. V drugih panogah je bilo žensk manj kot 50 % od vseh zaposlenih v posamezni panogi. Odstotek zaposlenih žensk v Sloveniji je bil večji od državnega povprečja v vseh panogah razen v grafični in kemični industriji (Jeraj, 2005).

Odstotek Slovenk, ki so se ukvarjale s kmetijstvom, se kljub populariziranju proizvodnega dela ni zmanjšal. Medtem ko se je delež žensk v obdobju 1890–1931 komaj opazno povečal, iz 52,2 % na 52,8 %, in se je v delo izven kmetijstva vključeval le malenkostno večji delež moških kot žensk, se je struktura kmečkega prebivalstva po drugi svetovni vojni bistveno spremenila. Najprej je bil razlog v tem, da je med vojno umrlo veliko moških, leta 1948 je bilo med kmečkim prebivalstvom 55,6 % žensk, leta 1931 pa le 52,8 %. Število moških na podeželju se je kasneje še zmanjševalo. V prvih letih po vojni, ko je število novih delavcev v Sloveniji najbolj naraslo, se je sestava nove delovne sile oblikovala predvsem iz dotlej nezaposlenih ali le delno zaposlenih kmečkih prebivalcev. Število moških kmečkih prebivalcev se je zmanjšalo za 10.800, število žensk med kmečkim prebivalstvom pa se je v obdobju 1948–1951 še povečalo, leta 1951 jih je bilo že 56,5 % oziroma 412.000, 2300 oziroma 0,9 % več kot leta 1948. Sicer pa se je odstotek poljedelskih delavk glede na predvojno obdobje zmanjšal, verjetno zato, ker so po vojno dobili zaposlitev vsi, ne glede na spol in izobrazbo. Med poljedelskimi delavci je bilo v obdobju 1926–1940 povprečno 20,2 % žensk, najmanj leta 1930 – 15,7 % in največ leta 1931 – 36,9 %; leta 1946 pa jih je bilo le 13,7 % (Jeraj, 2005).

Pozneje so se podjetja vse bolj branila ženskih delavk, predvsem tistih s podeželja, ki so bile večinoma brez izobrazbe in so najpogosteje zaposlitev iskale za čas do poroke, potreba po moški delovni sili pa je bila vse večja. Od vseh poljedelskih delavcev je bilo leta 1949 že 45,2 % žensk, 3768 od 8338 vseh. Njihov delež se je kasneje nekoliko zmanjšal in leta 1953 znašal 35,5 %, torej 3161 delavk od 8910 vseh (Jeraj, 2005).

Po vojni je bilo v Sloveniji izven industrije in kmetijstva zaposlenih 36.413 oziroma 41 % žensk; ta odstotek je manjši kot leta 1931, ko je znašal 44,2 % ali 24.800 žensk. Odstotek žensk, zaposlenih v neindustrijskih in nekmetijskih dejavnostih, je leta 1948 opazno narasel, in sicer na 62,8 % ali 42.894 žensk, potem pa močno upadel in leta 1951 znašal 39,5 %, 39 755 žensk. Kasneje se je ta odstotek povečal (Jeraj, 2005).

Leta 1953 je bilo v trgovini, prometu, zdravstvu, šolstvu, znanosti, kulturi, komunalni dejavnosti, državni upravi itd. zaposlenih 36.413 žensk ali 41 %. Največji odstotek žensk izmed vseh zaposlenih je bil v socialni in kulturni dejavnosti, 60 %; na področju zdravstva, šolstva, znanosti, kulture in v državni upravi jih je bilo zaposlenih okoli 53 %, v stanovanjsko-komunalni dejavnosti 20,4 % in v prometu 13,2% (Jeraj, 2005).

4 POLOŽAJ ŽENSK NA TRGU DELOVNE SILE V SLOVENIJI V DEVETDESETIH

Na slovenskem trgu delovne sile je v obdobju 1989–2000 prišlo do zelo velikih sprememb. Transformacijska depresija je povzročila izrazito povečanje števila brezposelnih in stopnje brezposelnosti, zmanjšanje števila delovno aktivne populacije, spremembe poklicne in sektorske strukture itd. (Ignjatović, 2002)

V prvi polovici devetdesetih let je med zaostrovanjem ekonomskih razmer brezposelnost hitro naraščala in prerasla v enega od največjih socialnih in ekonomskih problemov v Sloveniji. Zaradi stečajev velikih proizvodnih podjetij v težki in strojni industriji ter zaradi zaprtja rudnikov je prišlo do velikega presežka moške delovne sile. Ženske niso utrpele toliko odpuščanj, saj tranzicijske spremembe niso tako močno prizadele storitvenega sektorja in javne uprave, ki zaposlujeta veliko ženske delovne sile. Leta 1993 je bila dosežena najvišja stopnja anketne brezposelnosti, za ženske 8,3 %, za moške 9,9 %, istega leta je tudi stopnja registrirane brezposelnosti dosegla najvišje vrednosti, za ženske 14,3 %, za moške 16,3 % (Černigoj Sadar, & Verša, 2002).

Med delovno aktivnimi je bilo v petdesetih letih 33,3 % žensk, leta 1987 pa že 45,6 %. Po letu 1988 delež zaposlenih žensk še naprej narašča, vendar ne na podlagi zaposlovanja žensk, ampak zaradi hitrega povečevanja brezposelnosti moških, število zaposlenih žensk pa upada. Leta 1988 je bilo med vsemi delovno aktivnimi (830.314) 46,3 % oziroma 384.483 žensk, leta 1995 pa je bilo med vsemi delovno aktivnimi (642.514) 48,26 % oziroma 310.100 žensk. Leta 1992 je v

gospodarstvu zaposlenih 220.857 žensk, kar predstavlja 41,7 %, v negospodarstvu pa 92.531 žensk, kar predstavlja 71,3 % (Kozmik, & Jeram, 1997).

Upad števila zaposlenih žensk je predvsem posledica zmanjševanja števila zaposlenih v gospodarskih dejavnostih. Nasprotno temu se število žensk, ki so zaposlene v negospodarskih dejavnostih, stalno dviguje, še posebej na področju javne uprave, skladov in združenj ter v zasebnem sektorju. V letu 1995 je bilo med vsemi zaposlenimi ženskami 61,7 % žensk zaposlenih v gospodarskih dejavnostih, 31,8 % v negospodarskih dejavnostih (večina na področju zdravstvenega in socialnega varstva) in 6,4 % pri zasebnikih in zasebnicah. Bolj natančno, 33,4 % žensk je bilo zaposlenih v industriji, 14,5 % na področju zdravstvenega in socialnega varstva, 11,1 % v trgovinskih dejavnostih ter 11,1 % na področju izobraževanja, znanosti, kulture in informacij (Kozmik, & Jeram, 1997).

V letu 1995 ženske predstavljajo večino med zaposlenimi na področju zdravstvenega in socialnega varstva (82,36 %), gostinstva in turizma (68,85 %), na področju izobraževanja, znanosti, kulture in informacij (67,13 %), v trgovinskih dejavnostih (61,66 %) ter na področju finančnih, tehničnih in posebnih storitev (55,92 %). Ženske so skupno predstavljale 48,26 % vseh zaposlenih, in sicer 67,57 % vseh zaposlenih v negospodarstvu, 42,75 % vseh zaposlenih v gospodarskih dejavnostih ter 41 % zaposlenih v zasebnih podjetjih (Kozmik, & Jeram, 1997).

Najnižji deleži žensk so bili na področju vodnega gospodarstva (11,73 %), gradbeništva (13,23 %), na področju stanovanjsko komunalnih dejavnosti in urejanja prostora (20,21 %) ter na področju prometa in zvez (21,23 %) (Kozmik, & Jeram, 1997).

Pomembna značilnost delovno aktivnih žensk v Sloveniji v devetdesetih letih je večinska zaposlitev s polnim delovnim časom (v letu 1997 je bilo s polnim delovnim časom zaposlenih 89,9 % delovno aktivnih žensk in 93,2 % moških). Zaposlovanje žensk s krajšim delovnim časom ni tako izrazito, kot je to v nekaterih državah Evropske unije, v letu 1997 je bilo v Sloveniji s krajšim delovnim časom zaposlenih 10,1 % žensk in 6,8 % moških. Večina žensk v Sloveniji ne zapušča trga delovne sile za dlje časa in ne prekinja poklicne kariere zaradi ekonomskih razlogov in zaradi ukrepov socialne politike, povezanih z nego in vzgojo otrok. Tudi v obdobju ustvarjanja družine ter nege in vzgoje otrok do 15. leta starosti je za ženske v Sloveniji značilna zelo visoka stopnja zaposlenosti. Leta 1998 je stopnja delovne aktivnosti v starosti od 25 do 49 let za ženske znašala 83,7 %, za moške pa 87,4 % (Černigoj Sadar, & Verša, 2002).

Ko so se izredne tranzicijske razmere umirile in ekonomske razbere izboljšale, so se začeli kazati prvi znaki relativnega slabšanja položaja žensk na trgu delovne sile. Delodajalci so vse pogosteje zaposlovali moške, ženske so vse težje našle zaposlitev. Stopnja anketne brezposelnosti moških se je hitreje zmanjševala kot stopnja anketne brezposelnosti žensk, leta 1997 je ženska stopnja anketne brezposelnosti z vrednostjo 7,2 % prvič preseгла moško stopnjo anketne brezposelnosti (7 %). Leta 1999 so ženske prvič predstavljale več kot 50 % registrirano brezposelnih, stopnja

registrirane brezposelnosti tega leta je znašala 15 %, za moške 12,4 %. Več kot 50-odstotni delež žensk med brezposelnimi, mlajšimi od 26 let in med iskalci prve zaposlitve priča o tem, da so ženske v reproduktivnem obdobju še posebej težko dobile zaposlitev (Černigoj Sadar, & Verša, 2002).

Med novo zaposlenimi brezposelnimi jih je bila večina zaposlena za določen delovni čas, med njimi je bilo bistveno več žensk kot moških. Ženska delovna sila je začela drseti v pogoje zaposlovanja, ki so povezani z negotovostjo, nižjo socialno varnostjo, manjšimi možnostmi za napredovanje in izobraževanje. Statistični podatki jasno kažejo na kršitev načela enakih možnosti (Černigoj Sadar, & Verša, 2002).

4.1 Poklicna segregacija

Segregacija zaposlovanja oziroma segregacija delovnih mest je koncentracija žensk in moških v različnih vrstah in na različnih ravneh dejavnosti in zaposlovanja, pri čemer so ženske omejene na ožji sklop poklicev (horizontalna segregacija) kot moški in na nižje položaje (vertikalna segregacija).

Podatki za Slovenijo iz leta 1999 kažejo, da zaposlene ženske prevladujejo v poklicnih skupinah strokovnjakov/strokovnjakinj za izobraževanje, uradnikov/uradnic, v skupinah poklicev prodajalcev/prodajalk in v skupinah poklicev za preprosta prodajna, storitvena in komunalna dela. Moški pa prevladujejo v poklicnih skupinah menedžerjev/menedžerk, v skupinah poklicev za proizvodnjo na obrtni in industrijski način dela ter v vojaških poklicih. Segregacija žensk na določenih poklicnih področjih se začne že v izobraževanju in se odraža v poznejšem zaposlovanju (Černigoj Sadar, & Verša, 2002)

4.1.1 Horizontalna segregacija

V slovenskem izobraževalnem sistemu obstaja visoka stopnja spolne segregacije, če govorimo o srednjih šolah ali visokih šolah in fakultetah. Moški prevladujejo na tehniških šolah (poklicnih in strokovnih), medtem ko ženske prevladujejo na srednjih šolah, ki izobražujejo za poklice na področju izobraževanja, osebne nege, zdravstvenega in socialnega varstva. Na področju visokega šolstva pa so izjemen primer Pedagoška fakulteta, Visoka šola za socialno varstvo in Filozofska fakulteta, kjer ženske tvorijo večino (v šolskem letu 1994/1995 več kot 79 %) in Fakulteta za strojništvo ter Fakulteta za elektrotehniko in računalništvo, kjer so v večini moški (več kot 95 %) (Černigoj Sadar, & Verša, 2002).

4.1.2 Vertikalna segregacija

Zaposlovanje žensk na delovnih mestih, ki so nižje vrednotena, imajo slabše delovne pogoje in manjšo družbeno moč tudi Sloveniji, ni tuje. Podatki iz leta 1997 kažejo, da je kljub boljši

izobrazbi žensk od moških le 28,3 % žensk med zaposlenimi na vodstvenih položajih v državni upravi in v podjetjih in kar 64,5 % med zaposlenimi na najmanj zahtevnih delovnih mestih (čistilke, sobarice). V Sloveniji je odstotek žensk med direktorji malih, srednjih in velikih podjetij manj kot 10 % (Černigoj Sadar, & Verša, 2002).

5 ŽENSKÉ NA TRGU DELA DANES, VPLIV KRIZE NA TRG DELOVNE SILE

V Sloveniji se je ekonomska in finančna kriza začela z manjšim zamikom v primerjavi z Evropsko unijo, zato so tudi posledice krize prišle z manjšim zamikom. Kriza je najprej prizadela trg dela, kjer je med letoma 2009 in 2010 zabeležen drastičen upad na področju zaposlenosti. V Sloveniji se trend upadanja zaposlenosti žensk začne leta 2009, podobno se je zgodilo tudi pri moških, vendar je zaposlenost moških padala hitreje in v večjem obsegu. Stopnja delovne aktivnosti pri moških v Sloveniji je od leta 2009 do leta 2012 upadla za 4,6 odstotne točke, pri ženskah pa za 1,6 odstotno točko. Število zaposlenih se je zmanjšalo v predelovalni industriji, tekstilni industriji, kovinski industriji, proizvodnji vozil in plovil, proizvodnji električnih naprav, živilski industriji, sledile so storitvene dejavnosti, kjer velik delež zaposlenih predstavljajo ženske. Opazno zmanjšanje delovne aktivnosti moških je posledica propada gradbeništva, zmanjševanja zaposlenosti v dejavnostih promet in skladiščenje ter panogah predelovalnih dejavnosti (Humer, & Roksandić, 2013).

Protikrizni ukrepi, kot so znižanje plač in odpuščanje v javnem sektorju, so v večji meri prizadeli ženske, saj te predstavljajo večinski delež (80 %) zaposlenih v tem sektorju, predvsem na področju vzgoje in izobraževanja, zdravstva in socialnega dela (Humer, 2015).

Od leta 2009 do leta 2012 se je delež zaposlenih žensk v javnem sektorju, natančneje v zdravstvu in sociali, zmanjšal za pol odstotne točke, medtem ko se je delež moških povečal za pol odstotne točke. Pri izobraževanju je delež žensk narasel za 0,7 odstotne točke, delež zaposlenih moških v izobraževanju pa se je zmanjšal za 0,7 odstotne točke. Največje razlike so opazne pri ostalih dejavnostih, kamor npr. sodijo kulturne, rekreacijske dejavnosti, promet, skladiščenje, kjer je zaposlenost žensk padla za 8,7 odstotne točke v primerjavi z letom 2009, delež moških zaposlenih v ostalih dejavnostih se je povečal za 8,7 odstotne točke (Humer, & Roksandić, 2013).

Posledice rezov v javnem sektorju bodo v večji meri občutile ženske. Odpuščanja v javnem sektorju odpirajo vrata negotovim oblikam zaposlitev z negotovimi prihodki, kar negativno vpliva na ekonomsko neodvisnost žensk, zmanjšuje in poslabšuje možnosti usklajevanja poklicnega in družinskega življenja ter zmanjšuje njihove bodoče pokojnine (Humer, & Roksandić, 2013).

5.1 Plače in plačna vrzel med spoloma

Načelo enakega plačila za enako delo ali dela enake vrednosti za ženske in moške je opredeljeno v pogodbah Evropske unije in *Listine Evropske unije o temeljnih pravicah* in je hkrati obveza držav članic. Za izvajanje te obveze je v EU pristojna Evropska komisija (Humer, & Roksandić, 2013).

Plačna vrzel je uradni kazalnik, ki prikazuje razlike v plačah med spoloma. Izračunana je na podlagi podatkov posebne dogovorjene raziskave, ki se izvaja v vseh državah EU. Plačna vrzel je razlika med plačo žensk in moških, ki temelji na povprečni razliki v bruto plačilu na uro za vse zaposlene (Humer, & Roksandić, 2013).

Po mnenju Evropske komisije so ključni razlogi za plačno vrzel med spoloma sledeči:

- diskriminacija na delovnem mestu (moški in ženske niso enako plačani za enako delo oziroma delo enake vrednosti),
- različni poklici in sektorji (področja, kot sta npr. zdravstvo in socialno varstvo, kjer večino zaposlenih predstavljajo ženske, so slabše plačana v primerjavi s področji oziroma sektorji, kjer so številčnejše zastopani moški),
- različne prakse na delovnem mestu in plačilni sistemi (različni dostopi do napredovanja in oblikovanja karierne poti ter usposabljanja, različni načini nagrajevanja zaposlenih),
- podcenjevanje ženskega dela in veščin (npr. medicinska sestra je plačana manj kot zdravstveni tehnik kljub primerljivi ravni poklicne kvalifikacije),
- podprezentiranost žensk na višjih in vodstvenih položajih (na področju politike in gospodarstva je na najvišjih položajih le peščica žensk; leta 2012 je bilo v Sloveniji 11 % predsednic uprav, 19 % članic uprav, 18 % izvršnih direktoric in 22 % članic nadzornih svetov),
- spolne vloge in tradicionalnost (npr. ženske na višjih položajih v t. i. maskuliniziranih sektorjih so plačane več kot ženske na istih položajih v t. i. feminiziranih sektorjih),
- usklajevanje poklicnih in družinskih obveznosti (ženske opravijo več gospodinjskega in skrbstvenega dela kot moški, zaradi skrbi za otroke delajo pogosteje s skrajšanim delovnim časom kot moški) (Humer, & Roksandić, 2013).

Razlike v plačah med spoloma v Sloveniji so se povečale v času tranzicije ter so veliko višje kot to kažejo nekateri evropski podatki, npr. Eurostat, ki ne upošteva mikroravni, razlike na ravni delovnega mesta so namreč večje od razlik na ravni celotne populacije. Plače žensk so bile v obdobju med letoma 1993 in 1997 za 15 % nižje od plač moških, tako v povprečju kot na ravni delovnega mesta. V obdobju med letoma 2003 in 2007 se je razlika v plačah še povečala, saj so moški v povprečju zaslužili 23 % več kot ženske in 18 % več kot ženske za enako delo pri istem delodajalcu. Prav tako so razlike precejšnje v javnem sektorju, ki velja za feminiziran sektor. V

obdobju med letoma 2003 in 2007 so ženske v javnem sektorju zaslužile 24 % manj kot moški in 14 % manj kot moški v isti delovni organizaciji (Humer, & Roksandić, 2013).

V letih 2009 in 2010 je zabeleženo zmanjševanje plačne vrzeli ter njeno ponovno povečanje v letih 2011 in 2012. Zmanjšanje plačne vrzeli ne pomeni doseganje večje enakosti spolov v Sloveniji, ampak je posledica zmanjšanja zaposlenosti moških in posledično s tem tudi upad izplačevanja dodatnih nagrad in bonusov, ki so bili nesorazmerno razdeljeni po spolu ter posledica sektorske in poklicne segregacije. Neenakomerna zastopanost žensk in moških v različnih sektorjih, tudi med javnim in zasebnim sektorjem, je razlog za zmanjšanje plačne vrzeli. Evropska komisija ugotavlja, da je ponekod v zasebnem sektorju plačna vrzel višja, ker se je zaposlenost zmanjšala bolj kot v javnem sektorju, kjer so v večjem številu zaposlene ženske (Humer, & Roksandić, 2013).

5.2 Brezposelnost

Pri ženskah je stopnja registrirane brezposelnosti konstantno višja v primerjavi z brezposelnostjo moških. Brezposelnost žensk v zadnjem obdobju še vedno narašča in narašča hitreje kot brezposelnost moških, ki je bila najvišja v vrhu krize v letih 2010, 2011 in 2012. Brezposelnost moških se v letu 2013 ustavi in začne upadati, medtem ko se pri ženskah nadaljuje trend postopnega naraščanja brezposelnosti. Leta 2010 je bila brezposelnost moških 11,4 %, brezposelnost žensk pa 12,4 %; v prvih sedmih mesecih leta 2013 je bila brezposelnost moških 12 %, brezposelnost žensk pa 13,8 % (Humer, & Roksandić, 2013).

V obdobju med letoma 2005 in 2012 je skokovito narasel delež brezposelnih žensk z visoko izobrazbo, in sicer za 2,5-krat oziroma dobrih 15 odstotnih točk; pri moških je ta delež narasel le 1,3-krat oziroma slabe 3 odstotne točke. Nekoliko se je zmanjšal delež brezposelnih žensk s srednješolsko in osnovnošolsko izobrazbo. Pri moških se je delež brezposelnih z osnovnošolsko izobrazbo zmanjšal, malenkost se je povečal delež brezposelnih s srednješolsko izobrazbo in višješolsko oziroma visoko izobrazbo (Humer, & Roksandić, 2013).

V povprečju ženske dlje časa iščejo novo zaposlitev kot moški. Podobno je tudi pri iskanju prve zaposlitve, moški dobijo zaposlitev v povprečju 3 mesece prej kot ženske. Mlade ženske, predvsem iskalko prve zaposlitve in ženske srednjih let, ženske iz etničnih manjšin in migrantke so tiste skupine žensk, ki najdlje iščejo službo (Humer, & Roksandić, 2013).

5.3 Udeležba žensk pri političnem odločanju

V prvih petnajstih letih samostojnosti Slovenija ni imela vzpostavljenega sistema spolnih kvot, na splošno je bila zastopanost žensk na političnih vodilnih položajih precej nizka. Delež poslank je leta 1992 znašal 16,8 %, leta 1996 je padel na 8,4 %, v letih 2000 in 2004 pa je dosegel 13,3 % (Humer, 2015).

Sredi prejšnjega desetletja je Slovenija sprejela spremembe zakonodaje, s katerimi je določila spolne kvote za različne vrste volitev. Prvi zakonodajni akt, ki je bil spremenjen zaradi uvedbe spolnih kvot, je bil Zakon o volitvah poslancev iz Republike Slovenije v Evropski parlament. Spremenjen je bil leta 2004, določal je, da noben spol na kandidatni listi ne sme biti zastopan z manj kot 40 %, obenem mora biti najmanj en kandidat od obeh spolov uvrščen v zgornjo polovico kandidatne liste. Med letoma 2009 in 2014 je imela Slovenija v sklicu Evropskega parlamenta štiri evropske poslanke, kar je 50 % vseh slovenskih poslancev v Evropskem parlamentu. V sedanjem sklicu Evropskega parlamenta ima Slovenija od skupno 8 evropskih poslancev 3 poslanke (Humer, 2015).

Kljub obveznim kvotam ostaja delež žensk na županskih položajih nizek. Na zadnjih lokalnih volitvah, ki so potekale leta 2014, je bil največji delež izvoljenih županj (7,5 % oziroma 16 od skupno 212 županov) v primerjavi z volitvami leta 2010, ko je bilo izvoljenih 10 županj oziroma 4,8 % od skupno 208 županov, leta 2006 je bilo izvoljenih 7 županj oziroma 3,3 % od 210 županov in leta 2002 12 županj od skupno 193 županov, kar je 6,2 % vseh (Humer, 2015).

Trend je precej bolj pozitiven, ko gre za svetnice, izvoljene v občinske svete. Leta 2014 je bilo na lokalnih volitvah izvoljenih 1.069 svetnic (31,8 %) v primerjavi z letom 2010, ko je bilo v občinski svete izvoljenih 730 žensk (22 %), leta 2006 je bilo izvoljenih 728 žensk (21,5 %) in leta 2002 le 423 žensk oziroma 13,1 % (Humer, 2015).

Zadnji je bil spremenjen in dopolnjen Zakon o volitvah v državni zbor, leta 2006, in določa, da noben od obeh spolov na kandidatni listi ne sme biti zastopan z manj kot 35 % od skupnega števila kandidatov na listi. Na zadnjih dveh parlamentarnih volitvah se je delež poslank, izvoljenih v Državni zbor, znatno povečal. Po predčasnih volitvah leta 2014 je trenutno 34 poslank (37,7 %) med 90 poslanci državnega zbora, kar je nad povprečjem EU (28%). Na predčasnih volitvah leta 2011 je bilo izvoljenih 29 poslank (32,2 %) v primerjavi z letom 2008, ko je bilo na poslansko mesto izvoljenih le 12 žensk (13,3%) (Humer, 2015).

Tovrstnih sprememb ni bil deležen Zakon o Državnem svetu, zakonodajni akt, ki ureja delo državnega sveta, tj. zgornjega doma parlamenta, in volitve vanj. Po zadnjih volitvah leta 2012 so med državnimi svetniki trenutno 3 ženske od skupno 40 svetnikov (Humer, 2015).

5.4 Udeležba žensk pri odločanju v upravi, pravosodju in gospodarstvu

Slovenija je od razglasitve svoje neodvisnosti dalje imela le eno predsednico vlade, ki je vodila vlado od marca 2013 do oktobra 2014. Od skupno 16 ministrov je v vladi trenutno 7 žensk (43,7%), kar zgodovinsko gledano predstavlja kar precejšen delež. Delež ministric se je v obdobju od tretjega četrtletja leta 2003 do imenovanja sedanje vlade gibal med 6 in 32%, pogosto pa ni presegal 15 % (Humer, 2015).

Leta 2004 je vlada na podlagi Zakona o enakih možnostih žensk in moških iz leta 2002 sprejela Uredbo o kriterijih za izvajanje načela uravnotežene zastopanosti spolov. Ta uredba določa, da delež predstavnikov enega spola v organih, ki jih imenuje vlada, znaša najmanj 40 %. Razpoložljivi podatki o zastopanosti žensk in moških v vladnih telesih in javnih organih kažejo, da je bilo 4. novembra med generalnimi direktorji 43 % žensk, med vodji vladnih organov 56 % žensk, najvišje položaje v upravnih enotah pa je zavzemalo 59 % žensk (Humer, 2015).

Funkcijo ustavnega sodnika na Ustavnem sodišču Republike Slovenije je od slovenske samostojnosti dalje od skupno 32 sodnikov zasedalo 10 sodnic. Sodišče sestavlja 9 članov, trenutno je med njimi 5 žensk. Na splošno je med slovenskimi sodniki delež žensk večji od deleža moških. Delež sodnic na okrajnih sodiščih je v prvi polovici leta 2014 znašal 83,4 %, na okrožnih sodiščih je bilo 77,5 % sodnic, na višjih sodiščih 72,1 % sodnic, delež sodnic na Vrhovnem sodišču pa je znašal 40,6 %. Kar zadeva specializirana sodišča, je bil delež sodnic na Upravnem sodišču 83,9 %, na delovnih in socialnih sodiščih je delo opravljalo 76,7 % sodnic, na Višjem delovnem in socialnem sodišču pa je delež sodnic znašal 64,3 %. Po podatkih iz leta 2013 je tudi med državnimi tožilci delež žensk nekoliko večji od deleža moških. Kljub temu pa je med višjimi uradniki na okrožnih državnih tožilstvih delež žensk nižji (36,4 %) od deleža moških (Humer, 2015).

V gospodarstvu je bil delež žensk na vodilnih položajih vseskozi nizek. Leta 2014 je bilo v 20 največjih podjetjih, ki kotirajo na borzi, le 5 % žensk, ki predsedujejo najpomembnejšim organom odločanja, medtem ko je na drugih položajih v najpomembnejših organih odločanja delež žensk znašal 23 % (Humer, 2015).

Leta 2011 je Urad za enake možnosti opravil raziskavo med 253 slovenskimi podjetji v zasebnem sektorju, ki je pokazala, da so ženske premalo zastopane na različnih ravneh odločanja in da imajo podjetja le redko vzpostavljene mehanizme za odpravo takšnega stanja (Humer, 2015).

Prav tako so ženske v majhnem številu zastopane na vodilnih položajih organizacij, ki zastopajo socialne partnerje. Leta 2014 ni bilo niti ene ženske med vodji (predsedniki, predsedujočimi) najpomembnejših organov odločanja v šestih zadevnih organizacijah, ki zastopajo delavce. Med podpredsedniki je bilo 13 % žensk, članice najpomembnejših organov odločanja so zavzele 23 %. Nobene ženske ni bilo med vodji najpomembnejšega izvršnega organa v organizacijah, ki zastopajo delavce. Le v eni od petih organizacij, ki zastopajo delodajalce, je predsedovala ženska (20 %), medtem ko položaj podpredsednice v teh organizacijah ni pripadel nobeni ženski. V najpomembnejših organih odločanja organizacij, ki zastopajo delodajalce, je bil delež žensk 21 %. Le v eni od petih organizacij delodajalcev je funkcijo vodje najpomembnejšega izvršnega organa opravljala ženska (20 %) (Humer, 2015).

5.5 Neplačano delo

Podatki Eurostata o izdatkih gospodinjstva kažejo, da se je količina neplačanega dela povečala v času krize in da se je upočasnil trend redistribucije tovrstnega dela med spoloma. Zmanjšala se je potrošnja v gostinstvu, pri storitvah socialnega varstva, blaga in storitev vzdrževanja, vzdrževanja in popravila stanovanj, ambulantnih storitev. To so tista dela, ki so najlažje nadomeščena z neplačanim, neformalnim delom (predvsem gospodinjsko in skrbstveno delo). Podatki o tem, ali je kriza vplivala na porast neplačanega, neformalnega dela v Sloveniji, ne obstajajo. Po podatkih Eurostata so se v večini evropskih držav v prvem obdobju krize (2008–2009) znižali izdatki gospodinjstev za tiste vrste storitev, ki jih je najlažje nadomestiti z neplačanim, neformalnim delom, izvajalke tega dela pa so večinoma ženske (Humer, & Roksandić, 2013).

Ko gospodinjstva razpolagajo z manj prihodki in ko postanejo javne storitve nedostopne ali predrage, se produkcija dobrin in storitev prenese na gospodinjstva. Posledično nekatere ženske zapustijo trg dela, druge pa so še dodatno obremenjene z usklajevanjem poklicnih in družinskih obveznosti. Po ocenah OECD iz leta 2011 predstavlja delo v gospodinjstvu približno 33 % BDP držav članic, kar nakazuje predvsem na to, da se bo z večanjem obsega gospodinjskega dela večala tudi obremenjenost tistih, ki ga opravljajo, in to so večinoma ženske (Humer, & Roksandić, 2013). Na voljo so podatki o porabi časa za Slovenijo, ki so bili zajeti pred krizo, ki pokažejo, da moški v Sloveniji v povprečju delajo 42,4 ure, ženske pa 39,5 ure na teden, torej tri ure razlike v količini plačanega dela med spoloma. Razlika med spoloma v količini plačanega dela je v EU povprečju 7,5 ure, pri čemer moški v povprečju na teden opravijo 41,7 ure plačanega dela, ženske pa 34,3 ure. Po ugotovitvah velike evropske raziskave Second European Quality of Life Survey v vseh evropskih državah opravijo večino domačega in skrbstvenega dela ženske, pri čemer zaposlene ženske v povprečju porabijo 46 ur tedensko za gospodinjstvo in skrb za otroke, moški pa le 26 ur, 20 ur razlike, kar predstavlja 2,5 delovnega dneva (polni delovni čas). Zaposlene ženske v Sloveniji za gospodinjska in skrbstvena opravila porabijo 42 ur na teden, kar je dodatni delovnik ali »druga izmena«, moški pa v zasebni sferi opravijo le 28 ur tovrstnega dela tedensko (Humer, & Roksandić, 2013).

V državah članicah EU je dnevno v skrb in vzgojo otrok vključenih 25 % moških in 35 % žensk, zaposlene ženske v različnih starostnih skupinah so v največji meri in nepretrgoma skrbnice družinskih članov (otrok in starejših družinskih članov); 29 % moških in kar 79 % žensk se dnevno vključuje pri kuhanju in drugih gospodinjskih opravilih, 4 % moških in 9 % žensk je dnevno angažiranih pri skrbi za starejše. Očitne so razlike med spoloma pri opravljanju skrbstvenega in domačega dela, zlasti gospodinjenja, kot področja, ki je najbolj odporno na spremembe v smeri večje enakosti med spoloma v zasebni sferi (Humer, & Roksandić, 2013).

SKLEP

Skozi diplomsko delo sem s pomočjo literature, iz katere sem črpala podatke, več kot dokazala, da se je skozi zgodovino družbeni položaj ženske, ki je tesno povezan tudi z zaposlovanjem oziroma ekonomskim statusom, spreminjal, a ne vedno linearno s časom. V nekaterih obdobjih se je položaj enakopravnosti spolov izboljšal, v nekaterih pa poslabšal.

Proizvajalne sile s proizvodnimi odnosi so ekonomski temelj vsake družbe. Od odnosov v ekonomskih temeljih družbe in od proizvodnih odnosov so odvisni tudi drugi družbeni odnosi, odnosi v družbeni nadstavbi. Način proizvodnje vpliva tudi na oblikovanje pravnega, političnega sistema in na vse druge, višje oblike družbene zavesti. Sprememba proizvodnih odnosov povzroči tudi spremembo družbene nadstavbe, njenih oblik zavesti (Kračun, 1982).

Položaj žensk je odvisen od baze (ekonomskega sistema oziroma produkcijskega sistema) in od nadstavbe (politika, kultura, religija, mediji, zakoni, družina), to lahko vidimo predvsem na podlagi zgodovinskih primerov, tako pri nas kot tudi po svetu, kjer je sprememba politično ekonomskega sistema neizmerno pripomogla k emancipaciji žensk. Več kot jasno je, da lahko gre enakopravnost spolov v kapitalizmu le tako daleč, kot ji to kapitalizem dopušča. Kapitalizem sistemsko vrši diskriminacijo nad ženskami, saj gre za sistem, kateremu je mar le za profit oziroma za profitabilnost. Zato ne moremo pričakovati, da bi se te anomalije lahko odpravile le s spremembami v nadbazi (npr. s protidiskriminatornimi zakoni oziroma pozitivno diskriminacijo), saj ima le-ta omejene vplive, ampak so potrebne spremembe v sami bazi, ki je generalno dominantna.

LITERATURA IN VIRI

1. Černigoj Sadar, N. & Verša, D. (2002). Zaposlovanje žensk. I. Svetlik, J. Glazer, A. Kajzer, & M. Trbanc, (ur.), *Politika zaposlovanja*. (str. 405–412). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
2. Fischer, J., & Čepič, Z. (1999). *Preteklost sodobnosti* (str. 9). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. Najdeno novembra 2015 na spletnem naslovu <http://sistory.si/publikacije/prenos/?target=pdf&urn=SISTORY:ID:1864>
3. Humer, Ž., & Roksandić, M. (2013). Protikrizni ukrepi in enakost spolov. (str. 6–16). Ljubljana: *Ženski lobi Slovenije*. Najdeno novembra 2015 na spletnem naslovu http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/enake_moznosti/NVO2013ProtikrizniUkrepiInEnakostSpolov.pdf
4. Humer, Ž. (2015). Politika enakosti spolov v Sloveniji. (str. 16–28). *Mirovni inštitut/Peace Institute*. Najdeno novembra 2015 na spletnem naslovu [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510010/IPOL_STU\(2015\)510010_SL.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510010/IPOL_STU(2015)510010_SL.pdf)
5. Ignjatović, M. (2002). Trg delovne sile v Sloveniji v devetdesetih letih 20. stoletja. I. Svetlik, J. Glazer, A. Kajzer, & M. Trbanc, (ur.), *Politika zaposlovanja* (str. 29). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
6. Jeraj, M. (2005). *Slovenke na prehodu v socializem* (str. 259–290). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
7. Jogan, M., Fischer, J., Končar, P., Bučar, M., Renner, T., Boh, K., & Milošević-Arnold, V. (1986). *Ženske in diskriminacija* (str. 9–64). Ljubljana: Delavska enotnost.
8. Kozmik, V., & Jeram, J. (1997). *Položaj žensk v Sloveniji v devetdesetih*. (str. 107–110). Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko.
9. Kračun, D. (1982). *Temelji ekonomske teorije marksizma*. (str. 16). Ljubljana: Komunist.
10. Oakley, A. (2000). *Gospodinja* (str. 44–46). Ljubljana: *cf.
11. Seider, R. (1998). *Socialna zgodovina družine* (str. 128). Ljubljana: ZRC.
12. Žnidaršič Žagar, S. (2000). *Ora et labora – in molči ženska* (str. 6–13). Ljubljana: *cf.
13. Žnidaršič Žagar, S. (2003). *Prispevki za novejšo zgodovino* (str. 43–59). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. Najdeno novembra 2015 na spletnem naslovu <http://sistory.si/publikacije/prenos/?target=pdf&urn=SISTORY:ID:234>